

BOGDAN BALCER

GENEZA KRZEMIENIARSTWA KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH
NA KUJAWACH WEDŁUG LUCYNY DOMAŃSKIEJ (1995)

1. WSTĘP

W tytule książki L. Domańskiej podane zostało wprost zamierzenie określenia genezy krzemieniarstwa KPL¹ na Kujawach. Jest ono bardzo ambitne i trudne, chociaż dotyczy tylko jednego regionu w ogromnym zasięgu KPL. Ten zamiar związany jest z realizacją postulatów badawczych krzemieniarstwa neolitycznego postawionych jeszcze na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych (J.K. Kozłowski 1971, s. 142; B. Balcer 1971, s. 52).

Krzemieniarstwo jest tylko jednym z elementów kultury. Przyпуска się jednak, że jako baza produkcyjna lepiej niż inne elementy odzwierciedla trwale tradycje kulturowe. W związku z tym w materiale krzemiennym upatrywano źródeł do stwierdzenia powiązań genetycznych ceramicznych kultur neolitycznych, szczególnie wówczas, gdy badania ceramiki nie mogły dać ściślejszej odpowiedzi na pochodzenie poszczególnych jednostek systematyki kulturowej neolitu. Tak było także w przypadku KPL.

2. ZAGADNIENIA GENETYCZNE

Geneza KPL jest przedmiotem badań i dyskusji od wielu lat. Istnieje kilka jej koncepcji w ujęciu globalnym (J. Kowalczyk 1969, s. 37–44). L. Domańska ograniczyła się do określenia genezy jednego z elementów KPL w postaci krzemieniarstwa i to tylko w odniesieniu do jednego regionu – do Kujaw. Jej praca jest wyrazem ujawnionej ostatnio tendencji odejścia od globalnego ujęcia zagadnień genetycznych w kręgu KPL, na rzecz badań genezy w ugrupowaniach regionalnych (L. Czerniak, A. Koško 1993). Wynika to z traktowania KPL jako stylu ceramicznego w wielkim zasięgu obiegu informacji kulturowych związanych z formowaniem systemu zasiedlania i wprowadzaniem neolitycznej gospodarki wytwórczej (L. Domańska 1995, s. 3). Zjawisko to, jak wiemy, miało znacznie powszechniejszy zasięg niż wyspowe skupiska osadnicze „wstęgowców”, z których jedno występowało na żyznych ziemiach Kujaw.

Już we wstępie Autorka zapowiada obszerną dokumentację wniosków, co uzasadnia fakt, że część materiałowa dominuje w pracy (L. Domańska 1995, s. 5). Konstrukcja wywodu jest bardzo klarowna. Najpierw przedstawione są i przeanalizowane materiały KPL stanowiące podstawę badań genezy krzemieniarstwa tej kultury na Kujawach. Potem następuje prezentacja materiałów „technokompleksów” mezolitycznych i wstęgowych, stanowiących „potencjalne tło genetyczne”.

Do najważniejszych osiągnięć L. Domańskiej należy to, że w wyniku własnych badań terenowych i studiów: 1. znacznie poszerzyła bazę źródłową do poznania krzemieniarstwa we wczesnych zespołach KPL; 2. przedstudiowała krzemieniarstwo kultur wstęgowych; 3. odkryła i rozpoznała zespoły mezolityczne mogące poprzedzać KPL.

Autorka bardzo szczegółowo i wszechstronnie przeanalizowała materiały źródłowe, uzyskując dzięki temu bogate i nowe dane. „Krzemieniarstwo” charakteryzuje jednak przede wszystkim na podstawie analizy pozostałości produkcyjnych i półsurowca (rdzenie, wióry, odłupki). Znacznie pobieżniej potraktowane zostały narzędzia, których przygotowanie było celem krzemieniarstwa. Autorka wymienia najczęściej tylko nazwy narzędzi, nie podając charakterystyk ich form i wymiarów jako podstaw analizy porównawczej.

¹ Wykaz skrótów zastosowanych w artykule: CLP – cykl lendzielsko-polgarski; KCWR – kultura ceramiki wstęgowej rytej; KPCW – kultura późnej ceramiki wstęgowej; KPL – kultura pucharów lejkowatych; MP KPL – małopolski przemysł KPL

Zarówno znaczenie regionu Kujaw, jak i krzemieniarstwa w neolicie przyczynia się do tego, że wyniki studiów L. Domańskiej odgrywają dużo większą rolę, niż mogłoby to wynikać z ograniczenia zakresu pracy. Omawia ona także odmienny od kujawskiego „odmezoalityczny” model formowania się krzemieniarstwa wczesnopucharowego na Niżu północnoeuropejskim (L. Domańska 1995, s. 171–172).

Konkluzja obszernych wywodów zawarta jest w jednym zdaniu: „Rezultatem analizy porównawczej krzemieniarstwa grup łowiecko-zbierackich i wczesnorolniczych na Kujawach było wykazanie, iż genezy krzemieniarstwa KPL należy upatrywać w kontynuacji modelu wstęgowego, a nie lokalnych tradycji mezolitycznych” (L. Domańska 1995, s. 173).

Praca L. Domańskiej jest przykładem niezwykle wąskiej specjalizacji. Na podstawie wyników wszechstronnej analizy materiałów krzemiennych Autorka przedstawia jednak pokrótce własny zarys genezy KPL (L. Domańska 1995, s. 168–171). Geneza KPL na Kujawach, stanowiąca od dawna przedmiot zainteresowań badaczy tego regionu, została ostatnio bardzo wszechstronnie omówiona przez L. Czerniaka (1994, s. 125–135). Czytając książkę L. Czerniaka i L. Domańskiej odniosłem wrażenie, że praca L. Domańskiej (1995) jest krzemieniarstwem aneksem do książki L. Czerniaka (1994). On to już wcześniej zinterpretował ujawnione przez L. Domańską fakty z zakresu rozwoju krzemieniarstwa na Kujawach, najbardziej istotne dla jego koncepcji neolityzacji Niżu, a genezy KPL w szczególności.

Wymienieni autorzy pracują od lat w niewielkim gronie badaczy neolitu Kujaw. Nic więc dziwnego, że omawiając temat genezy KPL prezentują te same zagadnienia i poglądy, takie jak na przykład: 1. związki neolitu kujawskiego z mezolitycznymi kulturami kręgu postmaglemoskiego mocniejsze aniżeli z kulturą janisławicką (L. Czerniak 1994, s. 123; L. Domańska 1995, s. 112–119); 2. wykazanie silniejszych związków KPL z CLP w Polsce południowo-wschodniej aniżeli z grupą brzesko-kujawską (L. Czerniak 1994, s. 126; L. Domańska 1995, s. 168); 3. potraktowanie faktu zmian struktur surowcowych jako przejawu zmian kierunków wpływów z różnych regionów południowych (L. Czerniak 1994, s. 117–118; L. Domańska 1995, s. 151–156). Stanowi to pozytywny przykład powiązania wyników badań „ceramikarskich” i „krzemieniarzkich”.

L. Domańska (1995, s. 3) uważa, że na formowanie krzemieniarstwa KPL miały wpływ: 1. „kondycja” substratu mezolitycznego; 2. zróżnicowanie gospodarcze społeczności KPL; 3. lokalne zasoby surowcowe. Ze zdziwieniem stwierdziłem tu poważną niekonsekwencję i sprzeczność. Wyrazicielka koncepcji „odwstęgowej” na pierwszym miejscu podaje substrat mezolityczny, a nie wymienia roli głównych wzorców dla krzemieniarstwa KPL na Kujawach w postaci krzemieniarstwa lokalnych, a nawet małopolskich ugrupowań CLP, o których mowa w pracy (L. Domańska 1995, s. 168).

W rozprawie L. Czerniaka (1994, s. 113) zaliczony zostałem słusznie do grona zwolenników północnej koncepcji genezy KPL i jej uformowania poprzez akulturację substratu mezolitycznego. Na moje stanowisko miały wpływ omówione poniżej prawidłowości, stwierdzone w wyniku badań krzemieniarstwa neolitycznego na ziemiach Polski. Rzutują one poważnie na rolę materiałów krzemiennych w badaniach genezy kultur ceramicznych.

1. Krzemieniarstwo było funkcją systemu gospodarczego. W ramach analogicznej gospodarki następowało najogólniej pojęte ujednoczenie w tej dziedzinie wytwórczości. Stwierdzić można przejawy pewnych mód panujących w tym samym czasie na dużych obszarach, bez względu na zróżnicowanie kulturowe. Dlatego, te same przemysły krzemienne mogą występować w odrębnych kulturach i na odwrót, jeśli w zasięgu kultur zachodziły różnice gospodarcze (B. Balcer 1983, s. 282–284).

Nic więc dziwnego, że wraz z „modelem wstęgowym” gospodarki wytwórczej i rozwinięciem go o rolnicze opanowanie terenów piaszczystych, w KPL przejęty został „odwstęgowy model” krzemieniarstwa. W związku z tym niezwykle interesujące jest określenie przez L. Czerniaka KPL jako kultury „w jakiejś mierze naddunajskiej”, ale oryginalnej i odrębnej, rozwijającej się przez około 700 lat równoległe z KPCW (L. Czerniak 1994, s. 114 i 127).

2. Wraz ze zmianami gospodarczymi następowały w rozwoju krzemieniarstwa radykalne przełomy technologiczne (B. Balcer 1983, s. 289; tenże 1986a, s. 101). Przełomy te likwidowały większość dawnych cech/elementów uwidoczniionych w inwentarzach znalezisk, po których pozostawały jedynie reliktywne ślady. Największy przełom nastąpił na przejściu od mezolitycznej gospodarki przyswajającej do wytwórczej gospodarki neolitycznej (B. Balcer 1983; 1986a). Dlatego w krzemiennych materiałach wczesnoneolitycznych tak trudno nawiązać do starszego, mezolitycznego substratu kulturowo-przemysłowego.

W związku z powyższym badania E. Niesiołowskiej (1973 i inne pozycje w spisie literatury u L. Domańskiej 1995, s. 184), a także moje, związane były z poszukiwaniem śladów dawnych tradycji i reliktywnych pozostałości substratu mezolitycznego w KPL. Dysponując bardzo ograniczoną bazą źródłową, kilkanaście lat temu próbowałem określić nikielnie przejawy tradycji mezolitycznych w krzemieniarstwie starszych faz KPL na Kujawach (B. Balcer 1983, s. 262; tenże 1986a, s. 105–106).

Obecnie L. Domańska skrytykowała i zweryfikowała podstawy wyróżnienia uznanych za archaiczne cech/elementów (B. Balcer 1986a, s. 102–104), mających łączyć krzemieniarstwo KPL z mezolitem (L. Domańska, 1995, s. 159–162). Sama jednak stwierdziła nie tylko występowanie, we wczesnej KPL, form mezolitycznych, takich jak trapezy, romby i trójkąty, ale nawet stosowanie mezolitycznej techniki rylcowej (L. Domańska 1995, s. 28, 36, 38, 53, 87). Pomimo tego uważa jednak, że akulturacja grup zbieracko-łowieckich nie jest poparta źródłowo. Brak także, Jej zdaniem, podstaw do stwierdzenia zasiedlenia w mezolocie piaszczystych partii Wysoczyzny Kujawskiej przez grupy, które mogłyby później ulec akulturacji (L. Domańska 1995, s. 170).

Dla mnie nie jest to argument przekonujący, gdyż społeczności podlegające akulturacji na Kujawach nie musiały wywodzić się z samych Kujaw. W grę wchodzi przynajmniej tereny północnego Mazowsza, w bezpośrednim sąsiedztwie Kujaw, bo przecież społeczności mezolityczne nie były na trwałe przywiązane do określonych ziem. Śladem ich bytowania mogły być bogate stanowiska późnoneolityczne na północno-zachodnich peryferiach Mazowsza (R. Schild, M. Marczak, H. Królik 1975). Także w związku z tym uważam, że kulturze janiśławickiej poświęciła L. Domańska (1995, s. 119) zbyt mało uwagi.

Związki z krzemieniarstwem „wstęgowców” L. Domańska wykazała na podstawie znacznie bogatszej bazy źródłowej, niż była mi dostępna. W pracy cytowanej przez tę Autorkę wskazywałem jednak na dochodzącą do 80% przewagę elementów wstęgowych w krzemieniarstwie wczesnopucharowym, reprezentowanym przez przemysł sarnowski (B. Balcer 1983, s. 261). Wyraziłem nawet przypuszczenie, że część cech archaicznych w przemyśle sarnowskim mogła być przejęta nie wprost z mezolitu, lecz za pośrednictwem „wstęgowców” (B. Balcer 1986a, s. 106). Dlatego, oceniając wyniki moich prac, L. Domańska przyznała mi stanowisko pośrednie pomiędzy nurtami „odmezolitycznym” i „odwstęgowym” w badaniach genezy krzemieniarstwa KPL.

Ostatnio koncepcja poszukiwań substratu mezolitycznego w badaniach genezy KPL poddana została przez L. Czerniaka krytyce i przyrównana krótko, lecz dosadnie, do błędnego koła. Postuluje on poszukiwanie nowej konceptualizacji tych badań (L. Czerniak 1994, s. 114).

3. INNE ZAGADNIENIA

W książce L. Domańskiej znajdują potwierdzenie szeregu obserwacji i wniosków, do których doszedłem na podstawie dawniej dostępnych mi materiałów. Należą do nich:

1. stwierdzenie jednolitości cech krzemieniarstwa w zasięgu KCWR (L. Domańska 1995, s. 144);
2. bardzo małe różnice w krzemieniarstwie KCWR i KPCW I, jako przejaw kontynuacji tradycji KCWR we wczesnym i środkowym neolicie Kujaw (L. Domańska 1995, s. 144, 158);
3. zbieżność wielu cech krzemieniarstwa faz I-III KPL (L. Domańska 1996, s. 81–86);
4. wykazanie cech wspólnych wytworów krzemiennych kultur wstęgowych i KPL; 5. obecność form i śladów techniki obróbki mezolitycznej w zespołach fazy I KPL.

Pomimo tych zbieżności L. Domańska reprezentuje jednak odmienne podejście, sposób opracowania i interpretacji tych samych faktów i grup faktów archeologicznych. Między innymi chodzi mi głównie o dwie sprawy: 1. określanie przemysłów krzemiennych w neolicie; 2. zagadnienie przejawów przemysłu małopolskiego KPL na Kujawach i ziemi chełmińskiej.

Na stanowisko L. Domańskiej miała zapewne wpływ tylko i jedynie niszcząca krytyka, z jaką spotkały się moje poglądy w omawianym zakresie (J. Lech 1988, s. 288–296, 302–307), a następnie wyniki badań J. Małeckiej-Kukawki (1992, s. 98–101). To na podstawie faktów wymienionych powyżej w punktach 1–3 zaliczyłem: a – znaleziska krzemienne z wczesnej KPL na Kujawach do przemysłu sarnowskiego; b – inwentarze krzemienne KCWR i starszych faz CLP do tego samego przemysłu krakowskiego (B. Balcer 1983; 1988).

L. Domańska używa w pracy trzech określeń: „krzemieniarstwo”, „technokompleks” i „przemysł” bez podania zakresów ich rozumienia. W tytule i w tekście L. Domańska posługuje się najczęściej określeniem „krzemieniarstwo”. Zasadniczo jest ono dziedziną rękodzielniczą związaną z przetwórstwem surowców krzemiennych, jak kamieniarstwo, garncarstwo, obróbka skór lub tkactwo, przetwarzające inne surowce.

W badaniach pozostałości archeologicznych neolitycznego krzemieniarstwa, realizując postulat S. Krukowskiego (B. Balcer 1992, s. 206), od dawna stosuję termin „przemysł krzemienny”, jako nazwę jednostki taksonomicznej określanej przez struktury surowcowe, typologię, stylistykę i liczbowe struktury typologiczne zbiorów znalezisk krzemiennych (B. Balcer 1983, s. 21–24; tenże 1986b, s. 342–343). Określanie przemysłów jest trudne i kontrowersyjne. Jeśli nawet, według przeciwników wyróżnienia przemysłów, ten kierunek badań należy schować do lamusa, bo nie jest powszechnie kulturowany, to uważam, że należało przynajmniej odnotować fakt objęcia w przeszłości neolitycznych materiałów krzemiennych z Kujaw zaproponowaną przeze mnie klasyfikacją przemysłową.

L. Domańska (1995) w rozdziale IV analizuje odrębnie surowce, obróbkę i półsurowiec oraz narzędzia z zespołów faz I-III A KPL. Następnie podaje wyznaczniki wczesnego etapu krzemieniarstwa pucharowego. Całkowicie przemilcza przy tym fakt, że na podstawie znalezisk starszych faz KPL wyróżniony został przemysł sarnowski KPL, omawiany w kilku cytowanych przez nią pracach (B. Balcer 1983, s. 129; tenże 1988, s. 64–67). Mamy teraz znacznie szersze podstawy do uogólnienia w postaci wzbogaconej charakterystyki przemysłu sarnowskiego. Cenna byłaby dla mnie przynajmniej krótka ocena przez L. Domańską, jako fachowca – praktyka, sensowność wyróżnienia tego i innych przemysłów krzemiennych w neolicie.

Operowanie zakresem pojęcia „przemysł sarnowski” lub „kujawski”, wzbogaconym przez L. Domańską nowym zasobem cech/elementów, moim zdaniem, byłoby wygodniejsze od wielokrotnego powtarzania długiego określenia opisowego „krzemieniarstwo wczesnych faz KPL na Kujawach” przeciwieństwo w odniesieniu do znalezisk, a nie bezpośrednio do rękodziela. Przynajmniej z tego względu uważam nadal, że definiowanie przemysłów i posługiwanie się ich nazwami jest pomocne i nie pozbawione sensu.

Potwierdzona w pracy L. Domańskiej zbieżność cech „krzemieniarstwa” KCWR i młodszej KPCW oraz związki Kujaw z Małopolską pod tym względem stanowiły dla mnie podstawę wyróżnienia „przemysłu krakowskiego” o bardzo szerokim zasięgu. Po dokonaniu korekty (B. Balcer 1986b, s. 344) przemysł ten łączyłem z KCWR i wczesnym CLP na terenach wyżynnych, a na Niżu także i z grupą brzesko-kujawską (B. Balcer 1988, s. 56). Należałoby to zweryfikować w świetle analizy nowych materiałów.

L. Domańska zbyt krótko i pobieżnie omawia relacje pomiędzy „krzemieniarstwem KPL na Kujawach” a „małopolskim przemysłem KPL” (MP KPL). Tylko w tym wypadku używa określenia „przemysł” dla neolitu, co nasuwa pytanie: jeśli jest przemysł małopolski, to dlaczego nie może być przemysłu sarnowskiego lub kujawskiego?

W pierwszym zdaniu rozdziału IV C L. Domańska (1995, s. 90) powołuje się na moją dawną opinię o zaliczeniu inwentarzy krzemiennych KPL z Kujaw i ziemi chełmińskiej do kujawskiej odmiany MP KPL (B. Balcer 1983, s. 160–161; tenże 1988, s. 71–73). Moje stanowisko w tej sprawie 15 lat temu oparte było na ograniczonej bazie źródłowej. Było ono wyrazem

poszukiwania odpowiedzi na pytanie o stopień odrębności przemysłu lokalnego na Niżu w porównaniu z bardzo wyrazistym MP KPL. Pomimo ogromnych kontrastów poszukiwałem nawiązań.

Znając wyniki badań J. Małeckiej-Kukawki na ziemi chełmińskiej najpierw zaatakował mnie J. Lech (1988, s. 288–296), któremu stosunkowo obszernie odpowiedziałem (B. Balcer 1990, s. 313–319). Dopiero później opublikowana została praca J. Małeckiej-Kukawki (1992).

L. Domańska wypowiada się ostatnio w omawianej sprawie w odniesieniu do Kujaw. Podaje Ona, że znaleziska krzemienne KPL z Kujaw i ziemi chełmińskiej łączyłem z MP KPL tylko na podstawie występowania na Niżu wytworów makrolitycznych z krzemienia świeciechowskiego i wołyńskiego (L. Domańska 1995, s. 90). Jest to równoznaczne z wyraźnym okrojeniem moich wypowiedzi zawartych w pracach podanych przez L. Domańską w spisie literatury (B. Balcer 1983; 1988; 1990, s. 313–319).

Wspomnę, że nie chodziło tylko o same importowane wytwory, czyli o formy, lecz o stosowanie na Kujawach i w ziemi chełmińskiej identycznej jak na rdzennym obszarze MP KPL techniki ich wtórnej obróbki (retusz) i przetwarzania za pośrednictwem łuszczenia, aż do powstania form szczytkowych (B. Balcer 1975, s. 237, ryc. 64 e, f, i; s. 291). Pomimo bliskości pierwotnych złóż krzemienia ta sama technika była stosowana w Małopolsce jako środek maksymalnego wykorzystania kawałków surowców, w tym także drobnych fragmentów wytworów makrolitycznych. I tak, na przykład wśród ponad 86 tysięcy znalezisk krzemiennych z wykopalisk na osadzie produkcyjnej na stanowisku Gawroniec w Ćmielowie, woj. tarnobrzeskie, gdzie reprezentowane jest całe bogactwo MP KPL, występuje 246 łuszczeni (badania własne). Liczne dowody stosowania techniki łuszczenia w materiałach krzemiennych ze stanowisk KPL na terenach wyżynnych skłonny jestem nawet uznać za przejaw północnej tradycji w południowym MP KPL. To przekonanie umacnia między innymi fakt zupełnego braku łuszczeni w materiałach kultury trypolskiej o odrębnych tradycjach, z której przemysłem wołyńskim łączy jednak MP KPL szereg wspólnych cech (B. Balcer 1983, s. 267–271).

Jednym z wątków przewijających się w pracy jest znaczenie zmian roli krzemienia czekoladowego oraz techniki łuszczenia w krzemieniarstwie neolitycznym Kujaw. Te zjawiska są ściśle ze sobą powiązane. Technika łuszczenia jako podstawowy środek wykorzystania małych brył miejscowego krzemienia narzutowego dominuje w okresach, kiedy maleje udział krzemienia czekoladowego. O napływie tego surowca decydowało zapewne wiele czynników, w tym dostęp do jego złóż opanowanych przez „swoich” lub „obcych”. W tych samych fazach chronologicznych kultur mogły następować zmiany w nasileniu lub przerwy w napływie krzemienia czekoladowego na Kujawy. Ponadto udział surowców importowanych w zespołach znalezisk krzemiennych zależy od rodzaju stanowisk, z których pochodzą materiały. Jest większy w bardziej ustabilizowanych osadach, mniejszy zaś w obozowiskach. L. Czerniak (1994, s. 121) zwrócił uwagę na to zjawisko, które określił jako „funkcjonalną odmienność krzemieniarstwa w sezonowych obozowiskach”. Dlatego udział krzemienia czekoladowego i przejawów stosowania techniki łuszczenia w inwentarzach krzemiennych poszczególnych stanowisk nie zawsze jest prostym wskaźnikiem etapów w rozwoju krzemieniarstwa.

Wzrost stopnia wykorzystania krzemienia narzutowego na Niżu stanowi, moim zdaniem, wyraz dążenia do samowystarczalności i uniezależnienia się od importu. W KPL na Kujawach i w ziemi chełmińskiej samowystarczalność uzyskiwana była właśnie kosztem wyrzeczenia się kłopotliwego importu z Południa. W późniejszym okresie rozwoju KPL na Niżu (od fazy IIIb) importowane wytwory z krzemienia czekoladowego zostały niejako zastąpione przez importy wytworów makrolitycznych, głównie z krzemienia świeciechowskiego. Takie znaleziska z Kujaw, jak niewyglądzona siekiera z Włoszanowa lub doborowe wióry ze składu w Zakrzewie (B. Balcer 1975, s. 112, 289, 291), należą do wytworów z tego surowca o najwyższej jakości, gdyż tylko takie były przedmiotem dalekosiężnej wymiany.

Importy małopolskie na Niżu z jednej, a technika łuszczenia na terenach wyżynnych w KPL z drugiej strony, są śladem trwałych związków i kontaktów łączących odległe ugrupowania KPL na wymienionych terenach, co także rzutuje na problem genezy KPL. Niezależnie

od uwag krytycznych należy stwierdzić, że praca L. Domańskiej stanowi osiągnięcie i wyznacza postępowanie w badaniach tego kluczowego zagadnienia. Nasuwa ona myśl o potrzebie podobnego opracowania tego tematu w odniesieniu do znalezisk krzemiennych z Małopolski. Daty radiowęglowe wskazały na wcześniejsze, niż dawniej przypuszczano, pojawienie się KPL w grupie południowo-wschodniej (J. Kowalczyk 1968, s. 368; J. Kruk, S. Milisauskas 1981, s. 85), w okresie odpowiadającym fazom IIAB-III A KPL na Kujawach, z których znaleziska zostały objęte omawianym tu opracowaniem L. Domańskiej.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- „APolski” – „Archeologia Polski”, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź (od 1990 r. – Warszawa).
 „WA” – „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa.

Literatura

Balcer B.

- 1971 *O stanie i potrzebach w zakresie badań krzemieniarstwa neolitu i wczesnej epoki brązu*, „WA”, t. 36, z. 1, s. 51–70.
 1975 *Krzemień świeciechowski w kulturze pucharów lejkowatych. Eksploatacja, obróbka i rozprzestrzenienie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
 1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
 1986a *Zagadnienie neolityzacji w świetle badań materiałów krzemiennych związanych z kulturami „ceramicznymi”*, „APolski”, t. 31, z. 1, s. 95–124.
 1986b *Propozycje zmian w klasyfikacji przemysłowej neolitu ziem Polski*, „APolski”, t. 31, z. 2, s. 341–349.
 1988 *The Neolithic flint industries in the Vistula and Odra basins*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 35, s. 49–100.
 1990 *Do dyskusji na temat krzemieniarstwa neolitycznego i neolityzacji ziem Polski*, „APolski”, t. 35, z. 2, s. 311–355.
 1992 *O wpływie Profesora Stefana Krukowskiego na rozwój problematyki badawczej neolitu i wczesnej epoki brązu*, [w:] *Prof. Stefan Krukowski (1890–1982) – Działalność archeologiczna i jej znaczenie dla nauki polskiej*, J. Lech i J. Partyka red., Ojców, s. 201–215.

Czerniak L.

- 1994 *Wczesny i środkowy okres neolitu na Kujawach 5400–3650 p.n.e.*, Poznań.

Czerniak L., Kośko A.

- 1993 *Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.

Domańska L.

- 1995 *Geneza krzemieniarstwa kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Łódź.

Kowalczyk J.

- 1968 *Dwa zespoły neolityczne datowane radiowęglem*, „WA”, t. 33, z. 3–4, s. 368–367.
 1969 *Początki neolitu na ziemiach polskich*, „WA”, t. 34, s. 3–69.

Koźłowski J.K.

- 1971 *Uwagi o znaczeniu i metodach badań nad neolitycznymi inwentarzami krzemiennymi*, [w:] *Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym*, J.K. Koźłowski red., Kraków, s. 139–146.

- Kruk J., Milisauskas S.
 1981 *Wyzynne osiedle neolityczne w Bronocicach, woj. kieleckie*, „APolski”, t. 26, z. 1, s. 65–113.
- Lech J.
 1988 *O rewolucji neolitycznej i krzemieniarstwie, cz. I: Wokół metody*, „APolski”, t. 33, z. 2, s. 273–345.
- Małecka-Kukawka J.
 1992 *Krzemieniarstwo społeczności wczesnorolniczych ziemi chełmińskiej (2 połowa VI–IV. tysiąclecie p.n.e., Toruń*.
- Niesiołowska E.
 1973 *The problem of Mesolithic traditions in the Neolithic cultures of Poland*, [w:] *The Mesolithic in Europe*, S.K. Kozłowski red., Warszawa, s. 441–451.
- Schild R., Marczak M., Królik H.
 1975 *Późny mezolit. Próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

BOGDAN BALCER

THE ORIGIN OF THE FLINT INDUSTRY OF THE FUNNEL BEAKER CULTURE
 IN KUYAVIA ACCORDING TO LUCYNA DOMAŃSKA (1995)

Summary

L. Domańska's book is an expression of the tendency to study the origin of the FBC in regional groupings. Moreover the author considers only one element of the culture – the flint industry, which reflects the production traditions of the culture. Her conclusions are documented by finds from the early phases I-III A FBC (4500–3600 BC) and from the Mesolithic and Danube cultures which constitute a “genetic background”. Owing to the significance of the flint material and the Kuyavia region in research concerning the neolithization of the Central European Lowland, the results of L. Domańska's detailed studies play a greater role than the limited scope of the title suggests.

L. Domańska states that the origin of FBC flint industry should be looked for in the continuation of the Danubian model and not in the continuation of local Mesolithic traditions.

B. Balcer disputes this view, as he is of the opinion that Mesolithic societies also played a role in the rise of FBC flint industry. He indicates the rules governing the development of this area of production. It was a function of the economic system and so, together with the Danubian model of economy the Danubian model of flint industry was adopted. Economic changes are accompanied by radical changes in the flint industry. The greatest threshold occurred at the turn of the Mesolithic and Neolithic Ages. For this reason traces of Mesolithic traditions in the early FBC flint industry in Kuyavia are rare and there are few relics. L. Domańska notices their presence but, nevertheless, thinks that the acculturation of hunter-gatherer groups is not supported by source material.

L. Domańska uses the term “the flint industry of the early FBC in Kujavia” to mean flint processing and not a taxonomic unit represented by assemblages of flint material. On the basis of available material from the early FBC, B. Balcer had previously defined such a unit as “Sarnowo Industry FBC” (B. Balcer 1988, pp. 64–67). For this reason he feels that L. Domańska should at least have mentioned this and expressed her view as to the distinguishing of flint industries as taxonomic units in the systematics of the Neolithic in Kuyavia.

Moreover, B. Balcer explains the issue, mentioned by L. Domańska, of his inclusion of Kuyavia and Chełmno County in the range of the Little Poland FBC industry (B. Balcer 1988,

pp. 71–73). B. Balcer proposal was based on the occurrence of imports produced from Little Polish raw material. They were worked in the Lowland in the same way as in Little Poland, with bipolar flaking (scaled pieces) as the final process. This is proof that in the FBC contacts and relations between the highlands and Lowland took place and that the origin of the flint industry in this culture is connected with this intercourse.

The author considers L. Domańska's publication to be an advance in the study of the origin of FBC. There is need for a similar work on the origin of the flint industry in the highlands, especially in Little Poland.

Translated by Alicja Petrus-Zagroba

Adres Autora:

Doc. dr hab. Bogdan Balcer

Zakład Epoki Kamienia

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

al. Solidarności 105

00-140 Warszawa